

Izdanja glagoljskih misala u Vatikanu u 17. i 18. stoljeću

Ivan Jordan

S. Anthony Croatian Catholic Church, Los Angeles, SAD

pastor@croatianchurchla.org

Libellarium 15 (2) 2024: 97–110

Pregledni rad / Review paper

UDK: 003:2-282.7(456.31)“16/17”

Primljeno / Received: 1. ožujka 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 26. rujna 2024.

doi: 10.15291/libellarium.4394



Sažetak

Cilj. Cilj je ovoga rada istražiti povijest i povijesne prilike nastanka triju misala izdanih u Vatikanu tijekom 17. i 18. stoljeća, u vrijeme posttridentske liturgijske obnove, pri čemu se nastoje propitati okolnosti koje su tome prethodile kao i sam proces izdavanja svakog pojedinog misala.

Pristup/metodologija. U istraživanju se koristi višedimenzionalni pristup te se izdanja misala i njihovi autori stavljaju u povijesni i biografski kontekst. Rezultat je toga sveobuhvatno sintetsko razumijevanje nastanka, evolucije i značaja glagoljskih misala koji su u fokusu ovoga rada.

Rezultati. Rad ističe filološki, liturgijski i estetski napor uložen u prevođenje i izdavanje posttridentskih liturgijskih tekstova. Identificira nadalje silazno razdoblje hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika te ukazuje na političke i ekumenske razloge za rusifikaciju jezične redakcije misala. Unatoč napornom radu koji je uložen, misali nisu bili značajno prihvaćeni među glagoljaškim svećenstvom zbog utjecaja rusifikacije, iako su bili ključni za crkveno-političke i jezične studije te čvrsto postavljeni kao primjer hrvatske glagoljske baštine.

Društveni značaj. Glagoljski misali istraživani u radu predstavljaju važno povijesno i kulturno nasljeđe koje ilustrira napore lokalnog svećenstva da očuva i istovremeno prilagodi svoje liturgijske knjige univerzalnim normama Crkve, unatoč političkim i društvenim izazovima. Omogućuje i bolje razumijevanje razvoja crkvene i jezične politike, što može biti korisno za daljnje istraživanje evolucije jezikoslovlja i liturgijske prakse. Misali reflektiraju razdoblje u kojem crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije počinje nestajati zbog prijelaza na rusku redakciju pod utjecajem ekumenskih i političkih razloga.

Originalnost/vrijednost. Rad stavlja u fokus širi povijesni kontekst koji je utjecao na izdanja misala, a koji u dosadašnjim istraživanjima nije bio predmet interesa. Daje uvid u crkveno-političke napore i standardizacijske procese unutar Katoličke Crkve kroz prizmu liturgijske i jezične politike koje su imale dugoročne posljedice na kulturno nasljeđe. Jedna-

ko tako donosi i kritičko promišljanje o napetostima između lokalnih jezičnih specifičnosti i univerzalnih crkvenih standarda, što je relevantno i u suvremenom dobu.

KLJUČNE RIJEČI: glagoljski misali, Ivan Paštrić, Mate Karaman, Rafael Levaković, rusifikacija

1. Uvod

Umijeće slavljenja u Crkvi često je izjednačeno s umijećem vjerovanja. Drugim riječima, način na koji molimo oslikava našu vjeru. Iz toga se razloga Crkva od svojih najranijih dana bavila trima ključnim pitanjima koja oblikuju njezin slavljenički karakter – kako se slavi, gdje se slavi i zašto se slavi. Na prvo pitanje – kako se slavi? – Crkva odgovara u svojim obrednim, odnosno euhološkim knjigama, poput misala, koji jasno definiraju izgled bogoslužja (Lang 1989, 433).

Na hrvatskom prostoru, gdje se rimsko bogoslužje slavilo na crkvenoslavenskom jeziku, objavljeno je niz glagoljskih liturgijskih knjiga. Prvo takvo značajno djelo bio je *Misal po zakonu Rimskog dvora* iz 1483. godine, koji predstavlja vrhunac hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika. Nakon toga misala objavljeno je još nekoliko značajnih misala, poput misala Pavla Modrušanina iz 1528. godine i misala Šimuna Kožičića Benje iz 1531. godine (Nazor 1984, 7–16). U to vrijeme, međutim, knjige su bile rijetke i skupe, a naklade male, kao što je, primjerice, bila naklada našeg Prvotiska – svega 200 primjeraka (Tandarić 1984, 53). Potreba je za misalima, međutim, bila velika pa je tako na području Istre, Kvarnera, Dalmacije i u dijelovima kontinentalne Hrvatske bilo preko 400 crkava koje su trebale crkvenoslavenske knjige za bogoslužje (Jelić 1906, 108–143).

Zapadna crkvenoslavenska liturgijska praksa, premda podržavana od najviših crkvenih instanci u Rimu, često je nailazila na nerazumijevanje i otpor lokalnih pastira, nerijetko poduprtih raznim oblicima političkog centralizma. Primjer je navedenoga svakako sinoda istarskih biskupija iz 1596. godine. Tada je naloženo pregledavanje i popravljanje liturgijskih knjiga na „ilirskom jeziku“ zbog mnogobrojnih grešaka.

Na samom početku rada razumno je postaviti pitanje zašto su misali 17. i 18. stoljeća tiskani u tiskari Kongregacije za širenje vjere u Rimu. Glavni razlozi leže u protureformacijskom pokretu unutar Crkve, započetom nakon Tridentskog sabora, te u dinamici Brest-Litovske unije.¹ U kontekstu posttridentske reforme liturgije nužnost ispravnosti i pravovjerja liturgijskih knjiga postala je prioritetom, a njihov nadzor (za obrede koji nisu na latinskom jeziku) preuzela je Kongregacija za širenje vjere. Istodobno, Brest-Litovska unija iz 1569. godine, kojom se Ukrajinska Crkva ujedinila s papinskim autoritetom, istaknula je značaj crkvenoslavenskog jezika kao liturgijskog za veze između zapadne i istočne Crkve.

Cilj je ovoga rada istražiti povijesne okolnosti koje su prethodile izdavanju novih crkvenoslavenskih misala. Analizirat će se lokalna politička i vjerska dinamika te širi međunarodni kontekst koji je utjecao na te publikacije. Posebno će se pozornost usmjeriti na ključne trenutke i osobnosti povezane s razdobljem hrvatskog glagolizma, uključujući sinode, reforme

¹ Ova je unija službeno verificirana papinskom bulom 10. siječnja 1595. godine (*Bullarium Pontificum Sacrae Congregationis de Propaganda Fidei* 1839, 15–23).

te projekte reformi liturgijskih knjiga od strane različitih crkvenih poglavara. Ovim istraživanjem želi se pružiti dublji uvid u kompleksnost i značaj liturgijskog jezika u duhovnom i kulturnom životu Hrvatske. S obzirom na rezultate, vjerujemo da će rad pridonijeti širem razumijevanju nastanka i evolucije hrvatskog glagolizma kroz prizmu povijesnih prilika koje su prethodile izdavanju novih misala, pružajući dublji uvid u kompleksnost i važnost liturgijskog jezika u duhovnom i kulturnom životu Hrvatske.

U radu se istražuju *Misal Rafaela Levakovića* (1631.), *Misal Ivana Paštrića* (1706.) te *Misal Mate Karamana* (1741.) koji čine važan dio hrvatske pisane kulturne baštine. Rad je podijeljen na četiri dijela. U prvom se dijelu nastoji ustanoviti povijesna pozadina koja je prethodila izdavanju glagoljskih misala u Vatikanu, a potom se obrađuje svako pojedino izdanje posebno, i to prema redaktoru, odnosno prevoditelju na crkvenoslavenski.

2. Povijesne prilike koje prethode novim izdanjima misala

Unatoč vjekovnoj potpori najviših crkvenih instanci u Rimu zapadnom crkvenoslavenskom bogoslužju, najčešće je nerazumijevanje, koje je redovito bilo poduprto raznim oblicima političkog centralizma, glagoljica iskusila od svojih lokalnih pastira. Tako je na sinodi u istarskim biskupijama (1596.) kojima je predsjedao akvilejski patrijarh i metropolit za istarske biskupije Francesco Barbaro naloženo da biskupi u čijim se crkvama koristi „ilirski jezik“ i koji su u njemu vješti pregledaju i poprave liturgijske knjige jer su prepune grešaka (Jelić 1906, 48–49).

Za razliku od patrijarha Barbara, koji je nastojao pokazati razumijevanje prema glagoljaškom kleru, mnogi biskupi nisu se brinuli o očuvanju prava na upotrebu crkvenoslavenskog jezika. Zbog toga su, zajedno s teškim političkim prilikama, potaknuli mnoge glagoljaške svećenike (*preti Illirici, ouero Slavi*) da se okrenu protestantizmu (Glavinić 1638, 69). Spomenimo Stjepana Konzula Istranina koji se, nakon napuštanja Katoličke Crkve, pridružio radu protestantske tiskare u Urachu, u Njemačkoj. Ondje je u samo četiri godine izdao velik broj knjiga protestantskog sadržaja na glagoljici i ćirilici. Nakon što je došao u nesuglasice sa suradnicima i nakon što je 1565. godine Ivan Ungnad umro, tiskara je zatvorena. Sav tiskarski materijal i strojevi ostali su u Urachu dok su tiskani materijali spaljeni. Nekoliko godina kasnije slova su poslana u Kranjsku, a zatim u štajerski grad Gradac (Glavinić 1638, 70).

Nadalje, kako su protestanti koristili glagoljicu, crkvenoslavenski je došao na loš glas i kod protureformatorskih biskupa. Ključan igrač protureformacije na području Hrvatske bio je zagrebački biskup Juraj (Đuro) Drašković koji je i sam sudjelovao u radu Tridentskog sabora (1545. – 1563.). Drašković je sam obilazio svoju dijecezu te je na narodnom jeziku propovijedao i katehezirao svoj narod, ali i promovirao reformirani rimski obred i latinski jezik u liturgiji. Također je osnovao (prema saborskim odredbama) i sjemenište za klerike (Krčelić 1770, 240–245), što je dovelo do nestanka crkvenoslavenskog bogoslužja na području Zagrebačke biskupije (Strohal 1915, 15). Zasiurno, glede crkvenoslavenskog jezika hrvatski su biskupi prekasno počeli s odgovorom na reformaciju. Umjesto prihvaćanja svih mogućnosti koje je pružilo Gutenbergovo otkriće tiskarskog stroja, tiskarsko djelovanje zaostaje. Do *Levakovićeve misala* iz 1631. godine, posljednji misal bio je onaj Nikole Brozića iz 1561. godine (Fermedžin 1891, 1).

Godine 1622. papa Grgur XV. osniva Kongregaciju za širenje vjere (*Congregatio de Propaganda Fide*). Ona je, nakon Tridentskog sabora, bila najjači odgovor Svete Stolice na reformacijski pokret. Njezina je zadaća bila protunapad na „heretike i nevjernike koji lukavštinom i prevarom nastoje pokvariti zabludjelu djecu“ (*Annals of the Propagation of the Faith* 1840, 598). Na sebe je preuzela i brigu za unijatske Istočne Crkve, kao i izradu, verifikaciju i tisak prikladnih liturgijskih knjiga (*Annals of the Propagation of the Faith* 1840, 35–37).

Godine 1623., nakon smrti Grgura XV., stolicu rimskog biskupa zauzima papa Urban VIII.² koji po samom izboru inzistira na nastavljanju reforme koja je započeta na Tridentskom saboru (Ranke 1841, 86). Istodobno, kao veliki prijatelj Slavena (Milinović 1880, 107), isti papa nastoji obnoviti glagoljsko bogoslužje, vjerojatno pod utjecajem dvojice bliskih suradnika Pavla Gučetića i Petra Beneše (Kukuljević 1886, 138). Urban VIII. ponovno je osnovao (1624.) i reformirao (1627.) kolegij za „ilirske svećenike“ u Loretu koji je bio ugašen 1593. godine. Pitomci tog zavoda trebali su ići na područja okupirana od Turaka, ali i među šizmatike na Istoku. Važno mu je bilo da budu stručni u „ilirskom jeziku“. Međutim, liturgiju, kao ni liturgijske knjige, ne spominje (*Bullarium Pontificum Sacrae Congregationis de Propaganda Fidei* 1839, 58–65). Na potrebu za reformom liturgijskih knjiga ukazuju upravo oni kojima su knjige najnužnije: popovi glagoljaši. Pri početku idućeg poglavlja nastoje se istražiti događaji koji su prethodili izdanju reformiranog misala.

3. Misali trećeg razdoblja hrvatskog glagolizma

3.1. Levakovićev misal (1631.)

Na sinodi u Bribiru,³ kojom je predsjedao senjsko-modruški biskup Ivan Krstitelj Agatić, zaključeno je da je tiskanje novih liturgijskih knjiga, posebno misala i časoslova, prijeko potrebno. Agatić je naložio trsatskom gvardijanu Franji Glaviniću, koji je na sinodi bio prisutan kao franjevački provincijal, prikupljanje glagoljskih tekstova, ali i to da se pripremi na mogućnost otvaranja tiskare u Rijeci. S istim naumom Glavinić 1621. godine upućuje pismo kardinalu Borgheseu u Beč, koji se pak obraća franjevcu Jerolimu Strasseru da se za tisak novih knjiga zauzme pred carem Ferdinandom II. Dana 24. svibnja Borghese otpisuje Glaviniću da napiše detaljan dopis glede izdanja novih knjiga (Fermedžin 1891, 2–3). Ne postoji izdani prijepis dopisa caru, međutim, sudeći prema korespondenciji između Glavinića i nuncija, pretpostavljamo kako Glavinić, između ostaloga, moli cara da mu preda i tiskarska slova koja su zaplijenjena iz protestantske tiskare u Urachu.⁴ Nakon primljenog dopisa Borghese kaže kako car Ferdinand II. ne samo da dopušta, nego će i snositi troškove tiskanja.⁵ Nadalje,

² Urban VIII. bio je papa koji je u povijesti poznat kao osoba koja je posjedovala neumoljivi žar za misionarenje. U njegovu pontifikatu osnovan je Papinski zavod za misije Urbanianum (Nassau Weech 1905, 82).

³ Znanstvenici se oko godine sazivanja sinode ne slažu. Sam Glavinić, a na njega se oslanja i Farlatti, navodi da je sinoda sazvana 1624. godine. F. Rački držao je kako se sinoda održala negdje oko 1619. godine. Ipak, s obzirom na to da je F. Glavinić bio sudionik sinode, možemo prihvatiti njegovu dataciju kao autentičnu (Rački 1892, 8; Glavinić 1638, 66; Farlatti 1764, 138; Kukuljević 1886; Krasić 2009, 151).

⁴ Glavinić je na više mjesta hvalio jezik kojim su pisali protestanti u Urachu. Kaže kako je njihov jezik „tako sladak, da bi ga svako zavolio, da nije krivovjerstvom zaražen“ (Rački 1892, 7).

⁵ Ipak, iz nespomenutih razloga car nije snosio troškove, već je troškove snosila Kongregacija za širenje vjere.

10. listopada iste godine kardinal Borghese obavještava Glavinića da su slova poslana preko Ljubljane prema Rijeci (Fermedžin 1891, 3). Međutim, prije samog putovanja prema Rijeci (vjerojatno zbog intervencije Ivana Tomka Marnavića,⁶ djelatnika u Kongregaciji za širenje vjere), iz Rima, preko bečkog nuncija, dolazi naredba da se slova pošalju u Rim (Fermedžin 1891, 3), što je car Ferdinand prihvatio nauštrb Glavinića (Glavinić 1638, 68).

Papinski nuncij u Beču Carlo Caraffa obavještava Glavinića da je imenovan voditeljem postupka tiskanja novih liturgijskih knjiga. U pismu od 10. travnja 1626. godine Glavinić iznosi poteškoće do kojih bi moglo doći ako će se knjige tiskati u Rimu, a najvažnija je među njima što narječja crkvenoslavenskog nisu ujednačena te sumnja da će urednici u Rimu na to paziti. Načelno ne odbija tu zadaću, ali ipak navodi kako je preopterećen službom provincijalnog ministra u svojoj zajednici (Fermedžin 1891, 12–13). Zbog toga predlaže svog subrata Rafaela Levakovića na to mjesto – Glavinić za njega tvrdi kako je vješt u latinskom, talijanskom i hrvatskom (Glavinić 1638, 69). Problem Levakovićeva imenovanja na mjesto urednika novih liturgijskih knjiga (*Reformator Librorum Ecclesiasticorum Linguae Illyricæ*) jest taj što on ne zna crkvenoslavenski, niti ima glagoljašku pozadinu – rođen je u Jastrebarskom te je kao takav kajkavac. To su vjerojatno uočile crkvene vlasti jer nuncij Caraffa predlaže imenovanje zagrebačkog kanonika Antanasija Georgičevića na mjesto urednika knjiga (Fermedžin 1891, 5) dok se Marnavić također natječe za to mjesto, navodeći kako će sam podmiriti troškove tiska (Fermedžin 1891, 14).

Kukuljević navodi kako se Levaković već 1622. godine uputio u Rim te odmah započeo rad na liturgijskim knjigama, no pouzdanih podataka o tome nema. Jedino što znamo jest da je Levaković 1625. godine imenovan tajnim papinskim vizitatorom za Njemačku i Poljsku (Knezović 2010, 15–16). Godine 1627. Levakovića nalazimo u Rimu gdje raspravlja s mletačkim tiskarom Markom Ginamijem oko tiskanja liturgijskih knjiga u Veneciji (Fermedžin 1891, 15). Nadalje, po samom dolasku u Rim Levaković započinje rad na usavršavanju svog hrvatskog jezika, družeći se s Hrvatima koji su živjeli u Rimu, kao što su Juraj Baraković, Bartol Kašić i Petar Beneša, koji je radio u Državnom tajništvu Sv. Stolice. Prva knjiga koju je izdao bila je *Nauk karstjanski kratak prenaplaven i prepisan slovni B. Jerolima Stridonskog* (1628.). Ta je knjiga bila ispisana čistim crkvenoslavenskim hrvatske redakcije.⁷ Ipak, u idućoj knjizi koju je Levaković izdao, naslova *Azbuvidnik slovinskij iže obšćenim načinom psalterić nazivaet se* (1629.), već se opažaju rusificirani izrazi. Ovdje iščitavamo početak utjecaja unijatskih, odnosno grkokatoličkih klerika iz Ukrajine na Levakovićev crkvenoslavenski jezik (Vodnik 1913, 48). Navedeno podržava i Kongregacija, računajući na liturgijski jezik kao priliku za komunikaciju s Istočnom Crkvom. To je također bio razlog zbog kojeg se inzistiralo da novi misal ne bude tiskan glagoljicom, već ćirilicom (Jurić 1934, 148–149). Međutim, Franjo Glavinić u svom je dopisivanju s Kongregacijom ipak inzistirao na tome da ostane glagoljica. Njegova

⁶ Iz pisma venecijanskog poslanika u Rimu iz 1614. godine doznajemo kako je Marnavić već započeo s prijevodom liturgijskih knjiga. Nije poznato što se dogodilo s tim poduhvatom. Nadalje, sam je Marnavić problematična osoba s historiografske strane. Nažalost, otišao je u povijest kao plagijator (Ljubić 1864, 41; Vodnik 1913, 45–46).

⁷ Sam Levaković navodi u raspravi *O pismenih starih Ilirah* kako je hrvatsku redakciju glagoljskog liturgijskog jezika crpio iz rukopisnog psaltira koji mu je posudio Ivan Tomko Marnavić, a koji je navodno svećenik Nikola Rabljanin napravio prema psaltiru ninskog i solinskog (nad)biskupa Teodozija iz 9. stoljeća. Taj psaltir slovi kao izgubljen, a najvjerojatnije nije nikada ni postojao. Vjerojatnije je da je Marnavić posjedovao psaltir koji je bio kasnijega datuma, ne iz 9. stoljeća (Milčetić 1911, 144; Kukuljević 1886, 144).

je molba prihvaćena te je oformljen hibridni jezik koji nalazimo u misalu.⁸ Odlukom Kongregacije, datiranom 15. travnja 1630. godine, na Levakovićevu je molbu asistentom imenovan fra Danijel Gorde, franjevački brat laik (Jelić 1906, 22).

Misal bulom pape Urbana VIII. postaje verificiran 1631. godine.⁹ Tim činom postao je služben i kao takav jedini dopušten za sve crkve koje slave rimsku liturgiju na crkvenoslavenskom jeziku. Misal ima 806 tiskanih stranica. Na naslovnoj je stranici grafika Kongregacije za širenje vjere, odnosno Krist koji šalje apostole u svijet. Novost koju uvodi Levaković jest gregorijanska notacija u pjevanim dijelovima bogoslužja. Sam Misal tiskan je u dvije boje – misni tekstovi su crne dok su rubrike i inicijalna slova crvene boje. Slova su skladno porredana, no u usporedbi sa suvremenim izdanjima rimskih misala koja su izdana u Vatikanu, estetski je ipak neugledan. Nadalje, Farlatti navodi kako to izdanje nije bilo najsretnije te je bilo ispunjeno gramatičkim greškama do kojih je došlo miješanjem redakcija – hrvatske i ruske, kao i narječja – čakavštine i kajkavštine (Farlatti 1775, 168). Za pretpostaviti je razočarenje popova glagoljaša diljem Primorja, većinom čakavaca, koji su s puno entuzijazma očekivali prvo izdanje s papinskim imprimaturom. Ipak, kako je to bilo jedino izdanje na raspolaganju, ali ujedno i odobreno od crkvenih vlasti, svi su primjerci brzo rasprodani.

3.2. Paštrićev misal (1706.)

Godine 1700. senjski biskup Martin Brajković piše papi Klementu XI. da su sva izdanja *Levakovićeva misala* rasprodana. Štoviše, navodi i da je Misal pun grešaka te da nije ažuriran s novim svecima. U želji da izađe novo izdanje u kojem neće biti grešaka, na raspolaganje za taj posao postavlja svog svećenika Nikolu Maričića (Jelić 1906, 62). Međutim, papa Inocent XI. već je 1688. godine posao revizije dao svećeniku Ivanu Paštriću koji je bio profesor na Zavodu Urbanianum u Rimu (Milinović 1880, 138).

Premda je Ivan Paštrić bio rodom iz glagoljaških Poljica kraj Splita, sam kaže kako je tijekom školovanja crkvenoslavenski jezik zaboravio pa ga je iznova morao učiti iako mu je, kada mu je bio povjeren zadatak izdavanja novog misala i brevijara, imao već pedeset godina (Golub 1988, 220). Odlučuje se za istočnoslavenski dijalekt (rutenski, odnosno rusificirani crkvenoslavenski) jer tvrdi da je on najstariji te bi trebao biti zajednički svim Slavenima. Štoviše, posvetio je dvanaest godina prikupljanju zbirke povijesnih knjiga pisanih glagoljicom, usredotočujući se na podrijetlo, slova i metode pisanja i tiskanja svih poznatih glagoljskih liturgijskih knjiga (Golub 1988, 220). Ovaj opširan rad bio je namijenjen upravljanju redakcije novih glagoljskih liturgijskih tekstova. Ivan Golub pronašao je izravne zapise iz 1777. godine u arhivima Kongregacije za širenje vjere, otkrivajući da je Paštrićeva zbirka bila korištena u pripremi novog brevijara. Njegov misal izdan je 1706. godine,¹⁰ te je većinom bio prepisani i ažurirani *Levakovićev misal*, vizualno čak i neugledniji od Levakovićeve. Međutim, ni on nije bio najbolje prihvaćen od glagoljskog klera.

⁸ Ovaj misal tako odlikuje zanimljiva filološka trojezičnost istog jezika – „hrvatska redakcija staroslavenskog“ (vjerojatno pod utjecajem Glavinica koji je inzistirao na ostajanju pri hrvatskoj redakciji), „kajkavizirani staroslavenski“ (koji je Levaković vidio kao neutralizaciju tradicionalne čakavštine) te „rusificirani staroslavenski“. Iako je navedeno zanimljivo, više je zapravo pogreška koju su popovi glagoljaši na području Hrvatske nerado prihvatili. Međutim, Levaković za tu površnost nije kriv, već su krivi ukrajinski cenzori kojima nije bilo stalo do liturgijske tradicije hrvatskog glagoljanja, već su ciljevi bili politički (Hamm 1971, 215).

⁹ Cjelokupno izdanje Misala moguće je pronaći u digitalnom formatu: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15281>.

¹⁰ Cjelokupno izdanje Misala moguće je pronaći u digitalnom formatu: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15485>.

3.3. Karamanov misal (1771.)

Kako se javlja sve veća potreba za novim liturgijskim knjigama na crkvenoslavenskom jeziku, na pozornicu glagoljske povijesti dolazi Mate Karaman, splitski svećenik, a kasnije i osorski biskup te zaderski nadbiskup (Bianchi 1877, 73). Uvijek se isticao dubokom ljubavlju prema glagoljskom kleru. Godine 1722. don Mate, tada mladi svećenik, držao je duhovne vježbe za kandidate za svećeničke redove koji su izučavali „svećenički zanat“ kod već zaređenih svećenika po selima Zagore.¹¹ Dok je s njima slavio liturgiju časova iznenadio se kako su nespretni u čitanju crkvenoslavenskih tekstova. Zbog toga ih je, kako sam svjedoči, prekorio. Netko od prisutnih klerika uzvratilo mu je kako je on učio „ilirski jezik“ za vrijeme studija,¹² te je imao knjige, učitelja i sjemenište, a svejedno ne razumije što piše ako ne pročita i na „njegovom latinskom.“ Nadalje ga je upitao kako će onda razumjeti oni koji nemaju ni knjiga, ni učitelja te je ustvrdio: „... učite nas i znat ćemo, tiskajte knjige, učit ćemo!“ (Japundžić 1961, 25).

To je ostavilo veliki utisak na Matu Karamana. Japundžić navodi kako se s „jadikovanjem Jeremijinim“ obratio svome nadbiskupu Laghiju u Splitu, te mu iznio problem slabe pismenosti svećenika glagoljaša (Japundžić 1961, 25). Isti mu prelat nalaže da pripremi i izda crkvenoslavenski rječnik te da uspostavi gramatičke principe. Karaman se dao na posao te je izučio slova. Međutim, shvatio je kako je naučiti gramatiku nemoguće bez posebne izobrazbe. Ostavlja po strani započeto dok ne nađe ili knjigu ili čovjeka koji će biti u mogućnosti pomoći mu u daljnjem izučavanju (Japundžić 1961, 25). Zbog toga odbija svoje imenovanje na katedri filozofije u splitskom sjemeništu. Uvidjevši kako ima istomišljenika u zaderskom nadbiskupu Vicku Zmajeviću,¹³ koji je također bio zgrožen neukošću seoskog svećenstva, odlazi na Zmajevićev poziv 1724. godine u Zadar (Japundžić 1961, 26). Ondje preuzima profesorsko mjesto u latinskom sjemeništu Florio, koje je, međutim, bilo namijenjeno za plemiće i zaderske građane.¹⁴ Dok Ljubić navodi da je predavao filozofiju i teologiju, Bianchi, oslanjajući se na Farlattija, tvrdi da je predavao filozofiju i retoriku (Ljubić 1856, 73).

Do Zmajevića je jedini uvjet za ređenje seoskog svećenstva (*preti della campagna di Zara*) bilo osnovno poznavanje čitanja časoslova i misala. Želeći dobro vjernicima svoje nadbiskupije, Zmajević se odlučuje na osnivanje *un seminario illirico*, što je po njemu presudno značajno za hrvatsko

¹¹ Ovo je bila uobičajena praksa po selima Dalmacije. S dozom prezira, Bianchi navodi kako su se biskupi s takvim svećenstvom služili jer nitko s imalo kulture ne bi išao među potpuno divlje ljude (*fra le gente del tutto selvaggia*). Kako nije bilo sredstava i zadužbina, kamoli domaćinstava, seoski svećenik, kad bi uočio nadarenijeg dječaka, naučio bi ga pisati i čitati, koliko je i sam već znao, te bi ga predložio (nad)biskupu za ređenje (Bianchi 1877, 267).

¹² Karaman je sjemenišne studije završio u splitskom latinskom sjemeništu (Japundžić 1961, 24).

¹³ Vicko Zmajević bio je zaslužan zaderski nadbiskup (1713. – 1746.), a prije toga nadbiskup u rodnom Baru. Nadbiskupom je postao s 30 godina te je bio apostolski vizitator za Albaniju, Makedoniju, Srbiju i Bugarsku. Nakon promoviranja na stolicu zaderskih nadbiskupa iskazao se kao veliki mecena umjetnosti (Bianchi 1877, 71–73).

¹⁴ Ovo se sjemenište nalazilo nasuprot katedrale. Naime, Honorije III. 1222. godine izdao je bulu kojom je zapovjedio svim biskupima da otvore prikladne škole za obrazovanje svećenstva. Isto se dogodilo i u Zadru. Bianchi spominje kako je tijekom obnove u temeljima zgrade starog Florijeva sjemeništa nađena olovna medalja s natpisom pape Honorija, koja je po svemu sudeći bila otisak papinskog pečata koji je visio na buli. Nadalje, Bianchi tvrdi kako se u arhivu sjemeništa čuva i samo papinsko pismo. Već je nadbiskup Petar Matafari, prilikom reforme zaderskog kaptola, istakao kako je jedna od zadaća kanonika i odgoj klera. Papinski vizitator Valier na dalmatinskoj sinodi nalaže otvaranje sjemeništa u Zadru i Splitu. Nadbiskup Minucci naređuje svojim svećenicima da pohađaju školu za učitelje u sjemeništu. Međutim, pravo sjemenište otvara se za vrijeme nadbiskupa Floria 1656. godine koje je djelovalo do pada Venecije 1797. godine (Bianchi 1877, 263–267).

svećenstvo. Ondje bi se klerici poučavali teološkim disciplinama na hrvatskom jeziku (Japundžić 1961, 27). Obraća se stoga Veneciji putem generalnog providura za financijsku pomoć koja je potom odobrena od venecijanskog Senata. Također, putem papinskog nuncija u Veneciji obraća se i Svetoj Stolici, tražeći dodjelu donacija benediktinskim opatijama sv. Krševana u Zadru i sv. Petra u Osoru za osnivanje i održavanje sjemeništa. Papa Benedikt XIII. tek četiri godine kasnije, odnosno 30. prosinca 1729. godine, izdaje bulu u kojoj odobrava spajanje navedenih nadarbina za izgradnju i uzdržavanje glagoljaškog sjemeništa kako bi se „hrvatsko svećenstvo izvuklo iz tmine neznanja i privodilo narod Božji vječnoj istini te ih poučavalo Božjoj Riječi“.¹⁵

Nakon što je bila riješena infrastruktura za osnivanje sjemeništa, bilo je nužno razviti i ostale uvjete. Budući da je prva služba svećenika biti slavitelj liturgije, nužno je bilo načiniti kvalitetna izdanja liturgijskih knjiga. Sam je Zmajević izjavio da „Dalmacija izgubivši znanje svog pisanog jezika“ ne može naći ni jednu učenu osobu tečnu u crkvenoslavenskom jeziku koja bi prevela liturgijske knjige, ali i poučavala bogoslove. Stoga se odlučuje poslati nekog od svojih svećenika u Rusiju (Japundžić 1961, 27). Karaman navodi da ga je Zmajević molio da mu predloži sposobnog svećenika (*sacerdote capace*) koji bi bio prikladan, na što je mu je on odgovorio: „Ako sposobnost vidite u meni, evo me, ja sam spreman“ (Japundžić 1961, 28). Dana 25. kolovoza 1732. godine Zmajević upućuje dopis Kongregaciji za širenje vjere u kojem navodi da je uspostavljanje sjemeništa za ilirski kler besmisleno ako mladost koja se školuje u njemu ne razumije što čita iz misala ili časoslova. Zmajević nadalje piše kako je rutenski najbližnji „ilirskom“ te da šalje Karamana, koji će kasnije postati učiteljem u sjemeništu, u Rusiju. Razlog zbog kojeg taj dopis piše jest da Kongregacija imenuje Karamana i apostolskim misionarom (bez ikakvog troška za Kongregaciju), jer bi taj „vrstan svećenik“ bio od velike koristi za „našu Svetu Vjeru“ (Japundžić 1961, 28–29). Kongregacija je razmotrila taj prijedlog te je, premda je izrazila svoju nevoljkost davanja misionarske dozvole svjetovnom svećeniku,¹⁶ imenovala Karamana misionarom za Sankt Peterburg te provincije Ingrije i Livonije.¹⁷ Nadređen mu je bio fra Michelangelo da Vestignè.

Iste godine Karaman hodočasti u Rusiju (Farlatti 1775, 168), u grad Tavrov na Voronježu, gdje je živio brat nadbiskupa Zmajevića, odnosno Matija Zmajević¹⁸ koji je djelovao kao admiral cara Petra I. Velikog. U admiralu je don Mate našao prijatelja i zaštitnika. Japundžić navodi (1961, 33) kako ga je nadbiskupov brat dočekao kao sina. Karaman je djelovao kao admiralov kapelan sve do njegove smrti 1735. godine. Karamanovo je djelovanje uvelike bilo reducirano na pastoralnu službu katolicima po Rusiji „za spas duša“ (*pro animarum salutis*) (Farlatti 1775, 168). Već je car Petar Veliki (1696. – 1725.) donio mjere kojima je ograničio djelovanje katoličkog

¹⁵ „Clerus Illiricus ignorantiae tenebris obuolutus scientiarumque huiusmodi Cultus Illiricus ope destitutus Populum illum aeternae veritatis semitas edocere eique Verbum Dei serere non ualeat(...)“ Citirano prema: Dundović 2018, 302.

¹⁶ Misionarsko je djelovanje obično vezano uz određene redovničke zajednice. Najčešće su to bili kapucini. To su inače redovnici koje odlikuje brada. Tako jedan redovnik Roman navodi kako je priman u ruska domaćinstva jer je njegova brada izazivala poštovanje te su imali povlastice kao što je zvonjava zvona (Samylovskaja i Capilupi 2019, 107).

¹⁷ Jasnije je kako se ovdje izraz „misionar“ koristi vrlo slobodno. Djelovanje katoličkog klera bilo je uglavnom ograničeno na katolike koji žive u Sankt Peterburgu. Naime, po osnivanju grada 1703. godine dosta je obrtnika (podijeljenih na četiri skupine: Nijemce, Francuze, Talijane i Poljake) živjelo i djelovalo ovdje, te su redovnici bili njima na službi. M. de Vestignè 1724. godine piše Kongregaciji kako je imao pod sobom 1200 katolika (Samylovskaja i Capilupi 2019, 105–117).

¹⁸ Sam je Matija (Mate) Zmajević nadasve zanimljiv lik. Nakon što je bio djelatnik u uroti i ubojstvu konta Bujovića u Perastu, u Carigradu se sprijateljio s ruskim izaslanikom u Porti te je primljen u rusku mornaricu, a 1727. godine postaje i admiral (Butorac 1948, 85).

svećenstva (Cracraft 1971, 217–218). Kako je Karaman bio aktivni svećenik nije mogao polaziti bilo koje učilište pa je ruski učio usputno u razgovoru. Sam navodi u djelu *Del Clero Illirico* kako je „razgovarao s biskupima, prinčevima, generalima i moskovskom gospodom“ (Japundžić 1961, 35). Nadalje, temeljito je proučio knjige do kojih je mogao doći, a napose djelo *Hramatiky slavyensky pravylnoye syntagma*, koje je 1619. godine izdao unijatski biskup Meletiy Smotritsky. Ta je gramatika postala temelj za napredak slavističke znanosti, ali i, u jezičnom smislu, uzor za kasnija Karamanova izdanja (Gasparov 2001, 22).

Dostigavši vrhunac svog heurističkog nastojanja u proučavanju slavenskog jezika, Karaman Rusiju napušta 1737. godine.¹⁹ Zmajević ga odmah imenuje suradnikom i propovjednikom u nadbiskupskim vizitacijama po župama zadarske nadbiskupije.²⁰ Obilazeći sela uvidio je nužnost kvalitetnih liturgijskih knjiga shvaćajući kako „Sveta Crkva u Ilirskom kleru ima zkopano blago“ (Japundžić 1961, 44), svjedočeći o njihovoj pobožnosti i ljubavi prema narodu. Ipak, drugi put tijekom tih vizitacija Karaman se suočava s lošom naobrazbom svećenstva. U to vrijeme nadbiskup Zmajević šalje dopis Kongregaciji za širenje vjere, navodeći prijeku i žurnu potrebu tiskanja novih glagoljskih knjiga. Ističe kako su knjige koje su u opticaju, a napose *Levakovićev misal*, prepune gramatičkih ili semantičkih pogrešaka koje u potpunosti izmjenjuju smisao liturgijskih izričaja. U istom pismu navodi i predlaže Karamana kao onog koji bi mogao sastaviti nova i prikladnija izdanja. Štoviše, Zmajević u pismu dostavlja i primjerak Karamanove disertacije o nekom „starom glagoljskom misalu“ koja je izgubljena (Japundžić 1961, 49–50).

Dana 21. lipnja 1738. godine Zmajević dobiva otpis u kojem Kongregacija odobrava Karamanu rad na novom misalu, ali inzistira na njegovu boravljenju u Rimu. Samo mjesec dana nakon tog pisma Karaman je već u Rimu gdje je uz rad na misalu zaposlen i kao predavač crkvenoslavenskog jezika u zavodu za formaciju misionara Urbanianum (Japundžić 1961, 51). Po primitku te pozicije zatekao je kako studenti rabe udžbenik *Azbukividnjak slovinski* koji je 1629. godine izdao Levaković. U spisima Kongregacije navedeno je kako je on izjavio da je taj udžbenik zastario s obzirom na napredak filologije. Uz to, s obzirom na to kako je pisan samo na glagoljici, nije prikladan ni za koga drugog osim za Hrvate koji jedini koriste glagoljicu (Japundžić 1961, 51–52). Zbog toga u nekoliko mjeseci izrađuje te dozvolom Kongregacije 1739. godine izdaje novi *Bukvar slavenskij* (Kukuljević 1860, 7–8).

Ipak, Karamanov primarni rad bio je na misalu. Jezik koji je Karaman koristio bio je ponovno jezik ruske redakcije. Za razliku od Rafaela Levakovića koji je rusificirao jezik svog misala pod pritiskom Svete Stolice, Karaman je rusifikaciju učinio svojevoljno, kao što je već spomenuto, iz filološko-liturgijskih razloga. Za njega je jezik hrvatske redakcije previše idiomatski, odnosno kolokvijalan te neprikladan liturgiji. Bez uvida u prethodna izdanja u potpunosti prevodi misne tekstove koji su bili spremni za cenzorsko proučavanje u studenome 1739. godine. Cenzori su bili bazilijanski monasi Ignacije Piechovich i Maksimilijan Zawdzki (Japundžić 1961, 58). Samo dvije godine kasnije, odnosno 1741. godine, misal pod nazivom *Missale Romanum Slavo-*

¹⁹ Tom prigodom šalje prvo izvješće Kongregaciji za širenje vjere o crkvenim prilikama u Rusiji. Spominje kompleksnu situaciju oko patrijarha Nikona, kao i crkveni raskol koji se dogodio nakon Nikonove reforme. Kaže kako carica Katarina, premda se izjašnjava kao pravoslavna, preferira Lutherovu herezu, te kako je zatočila isusovca Ladokinskog koji je Rus. Katolici u Rusiji nemaju svećenika te ih uvelike obuzimaju luteranski propovjednici. Jedini su svećenici kućni kapelani četvorice generala koji su katolici. Poslao je još dva pisma Kongregaciji, drugo 1739. godine o stanju politike i Crkve u Rusiji, te treće pismo 1742. godine o Karamanovu utisku o vjeri Rusa i što bi bilo potrebno učiniti za njihovo spasenje (Pierling 1883, 96–98).

²⁰ Nadbiskup Zmajević za vrijeme svoje nadbiskupske službe obišao je nekoliko puta cjelokupni teritorij Zadarske i Ninske biskupije o čemu svjedoči sačuvana opsežna građa vizitacijskih spisa (HR-AZDN-16/6: Kanonske vizitacije).

nico *idiomate. Jussu SS. D. N. Papae Urbani Octavi editum* izlazi iz tiska.²¹ Misal ima 735 otisnutih stranica. Dio koji čita svećenik tiskan je crnom dok su rubrike tiskane crvenom bojom. U rasporedu Misal prati redovna izdanja posttridentskih rimskih misala. Kao i prethodna dva izdanja, na naslovnoj je stranici grafika Krista koji šalje svoje učenike u evangelizaciju dok su ostale grafike identične ostalim primjerima baroknih misala, s emblematicom kao što su *putti* (maleni golišavi anđeli), zatim inicijalnim slovima s vinjetama te bakropisnim otiscima slika koje prate pojedino liturgijsko vrijeme ili blagdane, ali i poganskim motivima (boginja Cerera okružena obiljem poljskih plodova) kao i insignijama papinske vlasti (papinska tijara, ukršteni ključevi i trokratni križ). Sam je Misal ugledan i otmjen, jezično kompaktan, što znači da nema miješanja narječja, te je u potpunosti tiskan na novocrkvenoslavenskom jeziku. Kao takav, značio je vrhunac „silaska hrvatskog glagolizma“ (Hercigonja 1984, 45). Farlatti svjedoči kako je u Misalu sve prevedeno u skladu s izvornikom te je Misal u potpunosti prepoznat od Kongregacije za Sveto Bogostovlje kao pravovjeran, te mu je ista kongregacija dala *imprimatur* (Farlatti 1775, 168). Misal je ubrzo rasprodan te je već 1745. godine priređeno novo izdanje koje je još dosljednije išlo za rusifikacijom.

4. Zaključak

Navedeno istraživanje o izdavanju glagoljskih misala u Vatikanu u 17. i 18. stoljeću otkriva njihovu iznimnu kompleksnost i važnost za našu crkvenu i kulturnu povijest. Detalji poteškoća s kojima su se crkvene vlasti suočavale, od drukčijih jezičnih redakcija i liturgijskih prilagodbi do političkih i ekumenskih napetosti, pokazuju nevjerojatnu ustrajnost i snalažljivost. Prvotisak Rafaela Levakovića (1631.), zatim ažurirano izdanje Ivana Paštrića (1706.), te jezična reforma Mate Karamana (1741.) svaki na svoj način svjedoče o posebnom putovanju odvajanja od narodnog jezika k precizno formuliranoj liturgiji.

Navedena izdanja karakterizira napetost između očuvanja lokalnih specifičnosti i prilagodbe univerzalnom crkvenom standardu, te između lingvističke tradicionalnosti i potrebe za jezičnim racionalizacijama u svrhu bolje razumljivosti i vjernosti liturgijskim normama. Također, redakcije tih misala bile su nadgledane i redaktirane od strane Kongregacije za širenje vjere, odnosno Svete Stolice koja je imala političke ciljeve. Uz izdanje pravovjernih liturgijskih knjiga davala je i kulturni značaj cijelom katoličkom svijetu uključujući istočne tradicije. Zaključno, promišljanjem o prošlosti i analizom ukorjenjujemo se dublje u shvaćanje svojevrsnog povijesnog i kulturnog zaloga, održavajući našu bogatu baštinu živom i kompatibilnom s globalnim razmatranjima unutar Crkve. Ovdje se, nadalje, otvara moguće zanimljivo istraživanje o poslušnosti popova glagoljaša koji su, usprkos odbojnosti koju su imali prema rusificiranim izdanjima, ipak sve primjerke misala redovito pokupovali. Imali su očito dvije mogućnosti – ili koristiti misal koji je rusificiran ili koristiti latinski misal.

Sva tri izdanja misala, koja bez razmišljanja svrstavamo u vrijednu pisanu kulturnu baštinu, danas možemo naći u velikom broju arhiva, župnih knjižnica i samostana, primjerice, u župnim uredima u Gati, Lastovu, Ljubču, Radovinu, Vrgadi, Vranjicu, Vrani... Veliki je broj njih svojevremeno prikupio pokojni mons. Pavao Kero po župama Zadarske nadbiskupije. Stoga je u daljnjim istraživanjima potrebno također posvetiti pozornost proučavanju uporabe pojedinih primjeraka u liturgiji, ali i zabilježiti njihovu povijest kao oglednih primjeraka hrvatske glagoljske crkvene baštine.

Literatura

- Bianchi, Carlo Federico. 1877. *Zara Cristiana Vol. 1*. Zadar: Woditzka.
- Butorac, Pavao. 1948. „Pisma ruskog admirala Matije Zmajevića.“ *Starine* 41: 61–85.
- Cracraft, James. 1971. *The Church Reform of Peter the Great*. Standord: Stanford University Press.
- Dundović, Zdenko. 2018. „Gospodarske prilike Zmajevićeva glagoljaškog sjemeništa u Zadru za vrijeme rektora kanonika Josipa Calvija (1782. – 1810.)“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 60: 249–318.
- Farlatti, Daniele. 1764. *Illyricum Sacrum Vol. IV*. Vencija: Sebastianus Coleti.
- Farlatti, Daniele. 1775. *Illyricum Sacrum Vol. V*. Vencija: Sebastianus Coleti.
- Fermedžin, Eusebij. 1891. „Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i drugih književnih poslovi u Hrvatskoj od god. 1620 – 1648.“ *Starine* 24: 1–41.
- Golub, Ivan. 1988. „Život i djelo Ivana Paštrića.“ *Crkva u svijetu* 23, br. 3: 219–228.
- Gasparov, Boris. 2001. *Old Church Slavonic*. München: Lincom Europa.
- Hamm, Josip. 1971. „Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima.“ *Slovo* 21: 213–222
- Hercigonja, Eduard. 1984. „Povijesni, društveni i kulturnoambijentalni uvjeti nastanka i razvoja hrvatskoga glagoljaškog tiska (u povodu 500. obljetnice prvotiska Misala 1483).“ *Slovo* 34: 17–61.
- Japundžić, Marko. 1961. *Matteo Karaman (1700 – 1771) Arcivescovo di Zara*. Rim: Pont. Istituto Orientali.
- Jurić, Josip. 1934. „Pokušaj Zbora za širenje vjere god. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo.“ *Croatia Sacra* 4: 143–174.
- Knezović, Pavao. 2010. *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Krasić, Stjepan. 2009. *Počelo je u Rimu: Katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. Stoljeću*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Krčelić, Adam B. 1770. *Historiarum Cathedralis ecclesiae Zagrabienensis Partis Primae tomus I*. Zagreb: Typis Antonii Jandera.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1860. *Bibliografia jugoslavenska knjiga prva* Zagreb: Dragutin Albrecht.

- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1886. *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*. Zagreb: Matica Hrvatska, Zagreb.
- Lang, Jovian P. 1989. *Dictionary of the Liturgy*. New York: Catholic Book Pub. Co.
- Ljubić, Šime. 1864. *Ogdalo Književne poviesti Jugoslavjanske na podučavanje mladeži. Knjiga I*. Rijeka: Tiskarski Kamen. Zavod.
- Ljubić, Šime. 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč: Stamperia di Leopoldo Sommer.
- Milčetić, Ivan. 1911. „Hrvatska glagolska biografija I. dio – opisi rukopisa.“ *Starine* 33: 1–505.
- Milinović, Šimun. 1880. *Crtice o slovenskoj liturgiji*. Zadar: Tiskara Ivana Vodicke.
- Nassau Weech, William. 1905. *Urban VIII*. London: Archibald Constable & Co.
- Nazor, Anica. 1984. „Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. Do Brozićeva Brevijara 1561.“ *Slovo* 34: 7–16.
- Pierling, Petar. 1883. „Izveštaji Splječanina Mate Karamana o Rusiji.“ *Starine* 15: 96–114.
- Rački, Franjo. 1892. „O. Franjo Glavinic.“ *Vienac* 24, br. 1: 6–9.
- Ranke, Leopold. 1841. *History of the Popes of Rome*. Philadelphia: Lea & Blanchard.
- Samylovskaja, Ekaterina i Stefano Maria Capilupi. 2019. „Gli ‘italiani’ nella comunità cattolica romana di San Pietroburgo (prima metà del XVIII secolo).“ *Popolazione e storia* 20, br. 2: 105–117.
- Strohal, Rudolf. 1915. *Hrvatska glagolska knjiga*. Zagreb: Merkur, Zagreb.
- Tandarić, Josip. 1984. „Hrvatskoglagojski ‘Misal po zakonu Rimskoga dvora.’“ *Crkva u svijetu* 19, br. 1: 52–56.
- Vodnik, Branko. 1913. *Povijest hrvatske književnosti, Vol. 1*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Izvori

Glavinić, Franjo. 1638. *Historia Tersattana*. Udine: Appresso Nicolò Schiratti.

Jelić, Luka. 1906. *Fontes Historici Liturgiae Glagolito-Romanæ*. Krk: Kurykta.

Missal rimskij va ezik slovenskij sazdan povelieniem S.G.N. pape Urbana Osmago = Missale Romanum Slavonico idiomate, iussu S.D.N. Urbani Octavi editum. Zbirka rukopisa i starih knjiga NSK. Pristupljeno 26. veljače 2024. <https://glagoljica.hr/?pr=iiif.v.a&id=15281>.

Missal rimskij va ezik slovenskij sazdan povelieniem P.G.N. pape Urbana Osmago = Missale Romanum Slavonico idiomate iussu S.D.N. Urbani Octavi editum / [prir. Ivan Paštrić]. Zbirka rukopisa i starih knjiga NSK. Pristupljeno 26. veljače 2024. <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15485>.

Missalъ rimskij slavenskimъ ѣзыкомъ povelienemъ P.G.N. papy Urbana Osmago izdanъ : Missale Romanum Slavonico idiomate iussu ss. d. n. papae Urbani Octavi editum. Zbirka rukopisa i starih knjiga NSK. Pristupljeno 26. veljače 2024. <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=15504>.

SCPF – Sacra Congregatio de Propaganda fide. 1839. *Bullarium Pontificum Sacræ Congregationis de Propaganda Fidei, Vol. I*. Rim: Typis Collegii Urbani.

SCPF – Sacra Congregatio de Propaganda fide. 1840. *Annals of the Propagation of the Faith, Vol. I*. Lincoln's Inn Fields: J. L. Cox.

Abstract

Editions of the glagolitic missals in Vatican during the 17th and 18th century

Purpose. The aim of this paper is to explore the history and the historical circumstances surrounding the creation of three Glagolitic missals published in the Vatican during the 17th and 18th centuries, at the time of the post-Tridentine liturgical reform. It seeks to examine the circumstances preceding their publication and the process of publishing each missal.

Approach/Methodology. The research employs a multidimensional approach, situating the published missals and their authors in historical and biographical contexts. This enables a comprehensive synthetic understanding of the origin, evolution, and significance of the Glagolitic missals that are the focus of this study.

Findings. The study highlights the philological, liturgical, and aesthetic efforts invested in translating and publishing post-Tridentine liturgical texts. It further identifies the decline of the Croatian recension of the Church Slavonic language and indicates the political and ecumenical reasons for the Russification of the linguistic recension in these missals. Despite the hard work that was invested, the missals were not widely embraced by the Glagolitic clergy due to the influence of Russification, even though they were crucial for ecclesiastical, political and linguistic studies and stand as enduring examples of Croatian Glagolitic heritage.

Social implications. The Glagolitic missals analyzed in the paper represent important historical and cultural heritage, illustrating the efforts of the local clergy to preserve and simultaneously adapt their liturgical books to the universal norms of the Church despite political and social challenges. Additionally, they provide valuable insights into the evolution of church and language policies, which could be useful for further research on the evolution of linguistics and liturgical practices. The missals reflect a period in which the Croatian recension of the Church Slavonic language began to decline due to a shift to the Russian recension under ecumenical and political influences.

Originality/Value. The study focuses on a broader historical context that influenced the publication of the missals, which was not a subject of interest in previous research. It provides insight into church-political efforts and standardization processes within the Catholic Church through the prism of liturgical and language policies that had long-term consequences on cultural heritage. Furthermore, it offers a critical reflection on the tensions between local linguistic specifics and universal church standards, which remains relevant even in modern times.

KEYWORDS: Glagolitic missals, Ivan Paštrić, Mate Karaman, Rafael Levaković, Russification